

**АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ БІЛЕЦЬКИЙ
(1911–1995)**

Початок 50-х років минулого століття був переломним для мовознавчої науки. У ході дискусії, матеріали якої друкувалися в газеті “Правда”, вийшла праця Сталіна “Марксизм и вопросы языкознания”. Незалежно від марних спроб оцінити мовознавчу проблематику з позицій марксизму, завдяки виступам провідних учених відкрилися перспективи вивчення закономірностей розвитку мови як внутрішньо-структурного утворення. На стіл студентів філологічних факультетів лягли не заідеологізовані праці М.Я. Марра та його прибічників, а наукові посібники із загального мовознавства А.С. Чикобави та Л.А. Булаховського, що відстоювали засади порівняльно-історичного методу.

Водночас розгорнулася небачена за масштабами кампанія з уславлення “геніальних” сталінських настанов. Його невелику за обсягом брошуру повсюдно цитували, а ми, тогочасні студенти, мали знати її ледве не напам’ять. Під фактичну заборону потрапляли будь-які наукові дослідження, які не вкладалися в прокрустове ложе вчення “вождя народів”.

Тодішній декан філологічного факультету Київського університету професор М.М. Стаховський відібрав групу найбільш підготовлених до навчання першокурсників-славістів, переважно медалістів, яким попри наше бажання запропонував учитися “на лінгвістів”. Пояснення було однозначним: після дискусії з мовознавства до майбутньої наукової праці мають готуватися найкращі студенти. Так ми з Тетяною Назаровою, майбутнім відомим діалектологом, іншими здібними дівчатами (на всю групу я був єдиним представником “сильної” статі) відчули себе ледь не потенційними науковцями.

Діючі на той час навчальні посібники з мовознавства були здебільшого визнані ледве не шкідливими, отож орієнтирами для нас стали лекції викладачів і праці мовознавців-“класиків” – О.О. Потебні, П.Ф. Фортунатова, О.М. Пешковського, О.О. Шахматова.

У цей складний для навчання час нам поталанило на воістину видатних педагогів, таких, як Олександр Адрианович Назаревський, Агапій Пилипович Шамрай, Арсен Олексійович Іщук, Андрій Олександрович Білецький, Кирило Кузьмич Цілуйко, Дмитро Іванович Горбачевський. Професору А.П. Шамраю, як ми дізналися, не дозволено було читати курс української літератури, отож він прилучав нас до однієї з найцікавіших сфер наукового знання – античності. Кирило Кузьмич Цілуйко занурив нас у вивчення історії мови, його курс старослов’янської був одним із найскладніших, але важливим з позицій осягнення порівняльно-історичного методу. З непідробним захопленням ми вивчали латину, заучували напам’ять вірші й сентенції давніх римлян, які жваво коментував Д.І. Горбачевський.

Були в нашому студентському житті і яскраві події: виступи перед студентами “стовпів” філологічної науки – Леоніда Арсенійовича Булаховського, Сергія Івановича Маслова, Олександра Івановича Білецького. Пригадую, як на дошці оголошень біля деканату з’явилося коротке повідомлення: у такі-то дні після занять з лекціями виступить проф. О.І. Білецький. Аудиторія була заповнена вщент. Учений зустрічався з нами двічі, десь з півтори-дві години кожного разу. І вся ця блискуча довготривала розмова була присвячена лише одному хрестоматійному віршу

Олександра Пушкіна – “Анчар”. Ми намагалися законспектувати ледве не кожне слово великого знавця поезії. Не знаю, чи були опубліковані ці роздуми вченого, які виходили далеко за межі аналізу Пушкінських рядків, однак вони охоплювали проблематику розвитку літератури загалом й українського письменства зокрема.

Уражала сама манера розповіді Олександра Івановича. Він не користувався заздалегідь заготовленими записами, у руках тримав лише том поетичних творів Пушкіна з відкритою сторінкою, де був надрукований “Анчар”. “Солі” в цьому слуханні додавало те, що всі ми на той час учили цей вірш напам’ять у школі і він не видавався нам чимось надзвичайним. Зі слів професора ми зі здивуванням зрозуміли: у кожному поетичному творі закладені такі підвалини, пізнати які можна лише через поглиблений філологічний аналіз.

Цікаво було й те, що загальне мовознавство нам читав син Олександра Івановича – Андрій Олександрович Білецький. Невисокий на зріст, міцної статури, з круглою головою Сократа, у великих окулярах, викладач справляв враження ще дореволюційного професора, виняткового ерудита, інтелектуала, полігота, але найперше – людини, закоханої у світ Греції, її історії, культури. Здавалося, його життя настільки переплетене з давньогрецькою добою, що все те, що відбувалося на наших очах, було безкінечно далеким від його зацікавлень.

Професор читав академічний курс загального мовознавства, насичений численними дефініціями, багатьма прикладами із сучасних і “мертвих” мов, індоєвропейських та інших. Його лекції справляли враження феєрверка ідей, положень, понять. Складність наукового матеріалу (а його вивчали не лише мовознавці, а й великий потік філологів різних галузей знань) часом утруднювала його сприймання, але ніхто не наважувався попросити професора роз’яс-

нити викладене. Річ у тім, що Андрій Олександрович був глибоко переконаний, що те, про що він розповідає, принаймні частково нам знайоме, що ми вже читали лінгвістичну літературу, що терміни, до яких він удавався, нам добре відомі.

Однак яке то було задоволення – зануритись у велику науку, відчутти себе причетним до світових досягнень у мовознавстві, записати для себе думку, над якою варто замислитися. Навіть складала невеликі словнички невідомих нам термінів. Головне – професор формував із нас палких прихильників і знавців нашої науки, пропонував нові ідеї, висловлював гіпотези, отож працював з нами як мудрий учитель з розумними учнями.

Якось через роки на неофіційній частині наукової конференції одна з її учасниць жартівливо висловилася: мовляв, студенти-філологи з повагою слухали лекції Андрія Олександровича, але зрозуміти їх були не в змозі. Нас, колишніх вихованців професора, ця заява обурила, від їхнього імені я доволі різко висловився щодо тих, хто не “засвоював”. Критиканка зніяковіла.

Професор викладав теорії мовознавства як зацікавлена людина, для якої ці знання близькі й органічні. Андрій Олександрович міг собі дозволити дотепний жарт, насмішувати зауваження щодо нашої неспокоїної аудиторії, але за будь-якими його висловленнями завжди відчувалася висока інтелегентність, такт і пошанування. Він не загравав зі студентами, не прагнув сподобатися, не опускався до нашого рівня. Він працював у кращому розумінні цього слова.

Пригадую такий приклад читання лекцій Білецьким. Ось він послідовно, положення за положенням, викладає складний матеріал і раптом на мить зупиняється: забув слово (не спеціальний термін, а доволі поширену назву). Професор тут же знайшов вихід: сказав, як звучить це поняття по-німецькому, зауваживши, що всі ми знаємо цю мову, а

тому й зрозуміємо його. Ми були у захваті.

Відомою нам стала фундаментальна праця А.О. Білецького “Принципы этимологических исследований” (1950); читати її було важко через численні посилання на давні мови, яких ми не знали, але сама ця наука – етимологія – була однією з найтаємніших сфер досліджень і буквально зачаровувала нас. Невдовзі побачив світ блискуче написаний Л.А. Булаховським нарис “Олександр Опанасович Потєбня” (1952), у якому чимале місце зайняла розповідь про “внутрішню форму” – мотивацію слова. Раніше не замислюючись над тим, чому те чи інше поняття названо саме так, який образ ліг в основу словесного звучання, ми кинулися самотужки шукати джерельні корені. Навіть прізвища студентів і викладачів підпали під цю здебільшого “народну етимологію”.

На часи нашого навчання припадає вихід великої статті Андрія Олександровича “Методы лингвистических исследований” у журналі “Вопросы языкознания”. Ця публікація мала неабиякий сенс, адже, відмовившись від “чотириелементного” маррівського опису будь-якої мови, вчені повернулися до традиційної компаративістики; вона була корисною під час вивчення історії індоєвропейських мов, але була малоприматною для характеристики інших мов, для аналізу синхронного зрізу мови (синхронно-системний опис пропонував швейцарський дослідник Ф. де Соссюр, однак його праці були під негласною заборорою). Ця стаття Андрія Олександровича, у якій, окрім порівняльно-історичного методу, пропонувалися й інші сучасні підходи до вивчення мов світу, а також організований ним спеціальний курс із методології мовознавчих досліджень були для нас важливим орієнтиром.

Вивчати чужі мови – завжди тяжка праця, а ми, тодішні студенти, прагнули більш-менш володіти кількома слов’ян-

ськими, принаймні двома сучасними європейськими мовами. Андрій Олександрович увів нас у світ прамови – санскриту. Це була мова-таємниця, мова древніх сказань і легенд, мова, що лягла в основу граматики великого Паніні. У гурток із санскриту записалося чимало майбутніх відомих учених – Віталій Русанівський, Віктор Коптілов, Анатолій Непокупний, Тетяна Назарова. Посібник із санскриту був в одному екземплярі – це було старе, дуже гарне видання, з нього ми старанно копіювали складні знаки особливого письма – деванагарі. Читали й перекладали тексти з давньоіндійського епосу – “Махабхарати”. А найбільше захоплювалися стародавніми тибетськими міфами. Цікаво було дізнатися, яким чином буддійські брахмани створювали цю вишукану мову, як писали багатотомні книги. Пропустити таке заняття було неможливо, адже вів його улюблений викладач – Андрій Олександрович Білецький. Кількарічне навчання дало нам змогу по-новому подивитись на витоки індоєвропейських мов, побачити і в рідній мові корені сивої давнини.

Пізніше, коли ми вчилися на старших курсах, на філологічному факультеті з’явилася незвична постать – людина, котра роками жила в Китаї і, як нам видавалося, і по-російському говорила з китайськими інтонаціями. Він запросив у позалекційний час вивчати “китайську грамоту”. І знову-таки знайома група майбутніх науковців “пірнула” в надра китаїстики. Серед нас несподівано з’явився ще один слухач – Андрій Олександрович. Розповідали, що знав він близько двох десятків іноземних мов, включно з давніми, але не міг не скористатися нагодою ознайомитися з мовою, що нею володіє величезна кількість мешканців планети, – китайською. На кожному занятті ми зачували десь із сорок-п’ятдесят ієрогліфів, відтворювали складне тонування слів. Старанно вів записи й Андрій Олександрович. Було важко сполучати денне навчання з

вечірнім вивченням незвичної мови, але з нами був наш професор, і це стимулювало нас до щоденного копіткого заучування написання ієрогліфів і їхнього звучання.

Я ділився із професором своїми першими науковими планами, він був не лише уважним, а й виключно доброзичливим наставником; маю надію, що йому було до душі наше спілкування. Із неабияким хвилюванням я подарував Андрієві Олександровичу збірник “Студентських наукових записок”, у якому була опублікована моя перша розвідка. Підтримав він і мій задум досліджувати специфічні мовні утворення, що передавали швидко дію, – слова на кшталт *стук-зрюк*. Я збирав картотеку, складав словнички таких слів у слов’янських мовах. Під час однієї з консультацій Андрій Олександрович повідомив, що наш університет має відвідати професор Соломон Якович Лур’є, котрий досліджує звуконаслідування у словах, отож близьку мені тему.

Андрій Олександрович влаштував мою зустріч із цим відомим знавцем давніх мов. Продовжувалася вона десь години півтори, причому науковець поводився зі мною на диво приязно, уважно слухав мої міркування, делікатно підказував, на що варто звернути увагу. Подарував свою монографію “Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках” (Львов, 1955), написав побажання “колезі” – науковцю-початківцю. Книжку я добросовісно проштудіював і під її враженням написав професорові вдячного листа. Мені й нині соромно, що з властивою моло-

дості самовпевненістю висловив і свої якісь дрібні зауваження. Професор мені не відповів. Але це був поштовх до моєї подальшої праці над дипломом.

Прошло небагато років, я працював і вчився заочно в аспірантурі. Підійшов час складати найважчий із кандидатських екзаменів – “загальне мовознавство”. Потрібно було опрацювати великий обсяг наукової літератури, у тому числі іноземними мовами. Якщо водночас працюєш, то для читання книжок у бібліотеці залишаються лише вечірні часи. Екзамен приймала “солідна” комісія фахівців – Андрій Олександрович Білецький, Ірина Петрівна Сунцова, Лариса Георгіївна Скалозуб, відбувався він на другому поверсі чергового корпусу університету в кабінеті кафедри загального мовознавства.

Одержую білет, Андрій Олександрович запитує, скільки часу потрібно мені готуватись до відповіді. Кажу, що півгодини. І чую у відповідь: “Ми повернемося через чотири години. Тут на полицях наукова література – журнали, монографії, посібники різними мовами. Можете звернутися до них і скористатися в ході відповіді цитатами з наукових джерел”. Тож екзамен перетворився на цікаву співбесіду, під час якої можна було висловити й свою власну думку із приводу тих чи інших мовознавчих теорій. Я був сповнений захоплення: от як треба приймати іспити! Маю зазначити, що школа професора А.О. Білецького продовжує свою діяльність у його учнях, послідовниках ідей, що їх заклав видатний учений.